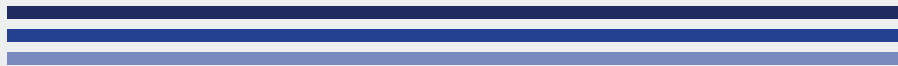

תקשורת ההמונים ויחסי ישראל-ערב בעקבות האביב הערבי

קסניה סבטלובה

יוני 2013

תקשורת ההמונים ויחסי ישראל-ערב בעקבות האביב הערבי

קסניה סבטלובה*

האביב הערבי שינה את מפת התקשורת המזרח תיכונית. הרייטינג של רשתות טלוויזיה פאן-ערביות גדולות נמצא בירידה, בעוד שהמדיה החדשה צוברת תאוצה וחשיבות. תשומת הלב של התקשורת הערבית מתמקדת בתהליכי השינוי הפנימיים במדינות ערב, ואילו הסכסוך הישראלי-ערבי נדחק לקרן זווית. במקביל, ולצד המשך עוינות וחשדנות מצד רבים באזור כלפי ישראל, החל להישמע בתקשורת הערבית קולות חדשים ומגוונים יותר בקשר לישראל ולסיכויי פתרון הסכסוך עמה – קולות פתוחים יותר וסקרנים יותר. באווירה זו של שינוי, גורמים בעולם הערבי המעוניינים בקשרים וביחסים עם ישראל יכולים לפעול ביתר קלות מאשר בעבר.

במחצית הראשונה של שנת 2011 עוד קראו לזה "האביב הערבי" ואילו לקראת סוף השנה, כאשר התקיימו בחירות לפרלמנט הן בתוניסיה והן במצרים, החל להישמע בישראל המונח "חורף אסלאמי"¹ לתיאור הגל המרתק של שינויים שסחף ועודו סוחף את המזרח התיכון. בעוד שהאופטימיסטים האמינו שהמהפכות יביאו לעלייתן של דמוקרטיה חדשות במרחב הערבי,² חזו הפסימיסטים את שלטון השריעה והתמוטטות היחסים הקיימים בין העולם הערבי וישראל. ואולם, המציאות הוכיחה ששניהם טעו.

השינויים היו ייחודיים לכל מדינה ערבית, והתוצאות היו ברובן בלתי-צפויות מבחינת חישובים פוליטיים. יחד עם זאת, אין כל ספק שלבד מהשינויים הפוליטיים המהירים, מתפתח בחברות הערביות ברחבי האזור שינוי איטי יותר ובעיקר משמעותי הרבה יותר. הרצון ביציבות ובשלום לא ערער את הרצון בשקיפות ובחירות, אלא דווקא להיפך. החברות הצעירות והשוקקות נאבקות למצוא את דרכן בים הגועש של השינויים; המערכות הישנות קורסות בעוד שהחדשות טרם קמו. כיצד השפיעו המהפכות על ההשקפות, הדעות והעמדות כלפי ישראל בעולם הערבי? ומה יהיה מקומה של ישראל במבנה הגיאופוליטי המזרח תיכוני החדש? כרגיל, התמונה אינה עשויה שחור ולבן. יש צורך לבחון בדקדקנות דקויות ופרטים רבים כדי להתוות את דרך הפעולה הנחוצה.

מאמר זה בוחן את יחסי ישראל-ערב מהזווית של תקשורת ההמונים בעולם הערבי ובישראל, ומסיק שטבע היחסים בין ממשלת ישראל ומדינות ערב לא השתנה מעיקרו במהלך תקופה זו, בעוד שהכיסוי השלילי של ישראל בתקשורת הערבית פחת.

התקשורת הישראלית והממסד מול השינוי: הפחד מהמחר

בחמישים השנים האחרונות התרגלה ישראל להתמודד עם שחקנים מוכרים ובמידה רבה צפויים באזור. קל להבין מדוע האליטות הפוליטיות הישראליות כה חוששות משינויים מעבר לגבולות ישראל – "סינדרום שטוקהולם"³ טבוע עמוק בגופן, נכנס למחזור הדם וכמעט בלתי אפשרי להיפטר ממנו. ישראל

* קסניה סבטלובה היא כתבת ופרשנית לענייני ערבים בערוץ תשע, כתבת ב'רוזלם פוסט', BBC, קומרסנט (רוסיה) ועוד. היא כותבת עבודת דוקטורט בחוג ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים.

¹ Michael J. Totten, "Arab spring or Islamist winter," *World of Affairs*, January-February 2012, www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter

² Tiku Nitasha, "President Obama addresses Egypt's revolution," *New York Magazine*, 2 November 2011, http://nymag.com/daily/intel/2011/02/president_obama_addresses_egyp.html

³ סינדרום שטוקהולם הוא תופעה פסיכולוגית שבה מבטאים בני ערובה הזדהות וחשים רגשות חיוביים כלפי חוטפיהם, לעתים עד כדי כך שיגנו עליהם.

הייתה מוכנה להתמודד עם מציאות של איבה, חרמים וגילויי אנטישמיות⁴ שנשמעו לרוב הן בירדן והן במצרים – השותפות הפומביות היחידות של ישראל להסכמי שלום אזוריים – בעוד שהיא שמרה על יחסים יציבים עם דמויות ידועות שלא התחלפו במשך השנים, אלא רק החליפו ביניהן תפקידי מפתח. ואולם, הפשרת השלום הקר הייתה בלתי-אפשרית, לאור חקיקה ושיח ציבורי בארצות אלה כנגד נורמליזציה של היחסים עם ישראל. הגישה המתנגדת לנורמליזציה קודמה במקרים רבים על-ידי אותן דמויות מפתח שלחצו ידיים והחליפו חיבוקים נלהבים עם עמיתיהם הישראלים באירועים פרטיים.

יחד עם זאת, אנשים וארגונים שניסו לקדם בניית גשרים עם ישראל או עם מגזרים מסוימים בחברה הישראלית (אפילו עם המגזר הערבי-ישראלי) נרדפו או נענשו לעיתים קרובות על ידי שירותי הביטחון של מדינותיהם ולבסוף הושקו או אולצו להגר. הסופר והמחזאי המצרי עלי סאלם, העיתונאי הלא מוסטפא⁵ והסוציולוג סעד אל-דין אבראהים ורבים אחרים שילמו מחיר על כך שהתקרבו יותר על המידה לישראל ואולצו על ידי המשטר עצמו לסגת מכך. אך למרות זאת קולותיהם נשמעו. פעילים באו להשתתף בסמינרים משותפים בחו"ל, שבהם השתתפו גם ישראלים, וחלק מהם אף ביקרו בישראל וחזרו לארצותיהם כדי להפיץ את מה שלמדו על המדינה שנחשבת ל"אויב".

באופן טבעי טיפחו המשטרים הערביים את רעיון הבלעדיות שלהם, והזהירו את ישראל ואת המערב שמשטריהם הם השומרים הבלעדיים של הלאומיות החילונית נגד הכוחות האסלאמיים. בזמן שאותם משטרים קיימו שביתות נשק משלהם עם האחים המוסלמים, הם דמיינו תרחישי יום דין של עליית האסלאמיסטים לשלטון. וכך, אין זה פלא שמתחילת 2011 התמקדו התחזיות הצבאיות והפוליטיות של יחסי ישראל-מצרים בסיכונים ובאיומים. אירועים שליליים, כגון שריפת דגלי ישראל וארצות הברית, וכן הפריצות לשגרירויות ישראל וארצות הברית בקהיר ובטריפולי, המשיכו להזין את מפלצת הפחד.

הפחד הגיע לשיאו ב-6 באוגוסט 2012, זמן קצר לאחר התקיפה הקטלנית על חיילים מצריים ברפיח, שבה נהרגו 17 חיילים. הנשיא מוחמד מורסי הורה על מבצע צבאי נרחב בסיני והזרים חיילים מצריים לתוך האזור המפורז, לכאורה תוך הפרת תנאי הסכמי השלום של קמפ דייויד.⁶ תוך שבוע הוא אף פיטר את ראש המודיעין, הגנרל מוראד מואפי, ולמעשה נטרל את המועצה הצבאית העליונה, כאשר הכריח את הפילדמרשל עמר סולימאן והגנרל סמי ענאן להתפטר יחד עם דמויות מפתח צבאיות אחרות מעידן מובארכ. בתקופה זו התפוצצה התקשורת הישראלית מרוב כותרות מלחמתיות, כגון "הפרות גסות של הסכם קמפ דייויד", "לחץ גובר בסיני", ו"מדוע תגברה מצרים את כוחה הצבאי בחצי האי". ואולם, ב-29 באוגוסט 2012 כבר הודיעה הממשלה לכנסת שלא היו שום הפרות של הסכמי קמפ דייויד וכי כל המהלכים המצריים תואמו עם ישראל.⁷

בימים הראשונים של ספטמבר 2012 דיווחו כל כלי תקשורת במצרים כי הטנק המצרי "הנוסף" האחרון עזב את חצי האי סיני. אך ידיעה חדשותית זו לא זכתה בישראל לאותה חשיפה כמו הידיעות הקודמות על ההפרות האפשריות של הסכם קמפ דייויד. למרות התחזית השלילית, תוך זמן קצר התברר שעוד ישנם קשרים חזקים ובני קיימא בין שירותי המודיעין הישראליים והמצריים, שמעבר רפיח בין עזה למצרים נסגר שוב ושוב, וכי הצבא המצרי סותם במרץ את המנהרות התת-קרקעיות לעזה שהיו פתוחות לרווחה בתקופת מובארכ.

⁴ "Anti-Semitism in Egyptian media – February 2001-February 2002," *Anti-defamation League*,

⁵ www.adl.org/egyptian_media/media_2002/default.asp
⁶ "השגריר הישראלי חולק ארוחה עם הלא מוסטפא", *ביקא מצר*, 17 בספטמבר 2009, www.bikyamasr.com/tag/hala-mustafa/

⁶ "Egypt beefs up troops in Sinai," *Al-Arabiya*, 10 August 2012,

<http://english.alarabiya.net/articles/2012/08/10/231454.html>

⁷ צבי זינגר, "הממשלה לכנסת: לא הייתה שום הפרה של קמפ דייויד בסיני", *מגהפון*, 29 באוגוסט 2012, <http://megafon-news.co.il/asys/archives/76533>

לסיכום, רוב הפרשנים הישראליים והמערביים טעו ביכולתם לחזות את השינויים שעמדו להתבצע על ידי מורסי בשורות הצבא והמודיעין, וכן בהערכת הקצב והמאפיינים של היחסים בין מצרים שלאחר מובארכ וישראל. נכון להיום, הן שגרירות מצרים בתל אביב והן שגרירות ישראל בקהיר (וכן המרכז האקדמי הישראלי הפועל שם) מתפקדות כרגיל. מצרים וירדן אף מינו בהצלחה שגרירים חדשים לישראל בתקופה זו. חוגי הצבא והמודיעין הישראליים והמצריים ממשיכים בשיתוף הפעולה האינטנסיבי ביניהם. פוליטיקאים ישראלים הן מהקואליציה והן מהאופוזיציה מחפשים דרכים לקיים קשר כלשהו עם האחים המוסלמים. לפני הבחירות לנשיאות במצרים הייתה משלחת חברי כנסת מישראל אמורה להיפגש עם משלחת האחים המוסלמים בווינגטון.⁸

המסקנה ההגיונית מניסיון זה צריכה להיות שדרוש כיסוי אובייקטיבי ומפורט יותר של האירועים. יש להציע לציבור הרחב ואף לממסד הפוליטי סוגים נוספים של פרשנות לאירועים אלה ולהשלכותיהם האפשריות. ברור שהסכסוך הערבי-ישראלי והמצב במזרח התיכון בכלל אינם נושאים אהובים בסדר היום הציבורי הישראלי. אף מפלגה פוליטית חוץ ממרצ שבשמאל לא העמידה את יישוב הסכסוך עם הפלסטינים בעדיפות הראשונה שלה. מן הראוי להחזיר את הנושא לסדר היום ולהעלות את המודעות להתפתחויות האזוריות ולחשיבותה של עמדה ישראלית ברורה ביחס אליהם.

התקשורת הערבית וישראל בעידן שלאחר האביב הערבי

קשה לצפות שמחסום האיבה ייפול בבת אחת, ואין זה מן הסביר שאפילו התקדמות לקראת שלום עם הפלסטינים תשים קץ לעוינות ולחשדנות ההדדית. יש עוד רבים באזור המתנגדים לעצם קיומה של מדינה יהודית במזרח התיכון.⁹ יחד עם זאת, באווירה של שינוי, נעשה קל יותר הן לשחקנים רשמיים והן לבלתי-רשמיים המעוניינים בקשרים וביחסים עם ישראל לפעול, בעיקר כאשר תשומת הלב של התקשורת הערבית כיום מוסבת מהנושא הישראלי-פלסטיני לעבר התפתחויות שוטפות בסוריה, מצרים, לוב, תוניסיה ומדינות אחרות.

לדברי וליד אל-עמרי, ראש משרד אל-ג'זירה בישראל וברשות הפלסטינית, "הסכסוך הישראלי-ערבי בהחלט מחוץ לאור הזרקורים כיום. אירועים דרמטיים לאין ערוך מתרחשים במדינות ערביות רבות, כך שהנושא הפלסטיני כבר אינו מצליח להיכנס לרשימת חמש הידיעות החדשותיות המובילות, או אולי אפילו עשר הידיעות המובילות. הוא כבר לא בפריים טיים".¹⁰ אל-עמרי אף הודה שבעקבות התפתחות האירועים הדרמטיים בסוריה צנח הרייטינג של הרשתות הערביות המובילות כגון אל-ג'זירה ואל-ערביה באופן חד, בעוד שהרייטינג של התקשורת המקומית המסורתית (המודפסת והמשודרת) ושל הרשתות החברתיות נמצא במגמת עלייה.

מהפכת היסמין בתוניסיה ומהפכת תחריר במצרים הוכיחו שלמרות האנאלפביתיות והמחסור במחשבים אישיים, לרשתות החברתיות ולמדיה החדשה יש עוצמה ופופולאריות אדירה במדינות אלה, כמו במדינות ערביות נוספות. בעוד שרוב המצרים ממשיכים לקבל את מנת החדשות היומית שלהם מקריאת העיתונים אל-אהראם ואל-מצרי אל-יום, בזמנים נואשים עשויה המדיה החדשה להפוך למקור החדשות היחיד עבור מגזרים נרחבים מהציבור. התקשורת המסורתית הסתגלה במהירות לשינויים שבאו בעקבות המהפכות במצרים ובתוניסיה. אך קשה לומר שהתקשורת במדינות אלה כבר חופשיה מצנזורה או שהיא נהנית מהזכות לחופש הדיבור. במהלך מאה הימים הראשונים לשלטונו דיכא מורסי רבות מחירויות העיתונות, כשהוא מפטר את עורכי כתבי העת *תחריר ודוסתור*. תאופיק עקאשה, בעלי ערוץ הטלוויזיה

⁸ מורן אזולאי, "פסגה בארה"ב: ח"כים ייפגשו עם אנשי האחים המוסלמים", *Ynet*, 11 ביוני 2012, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4241113,00.html

⁹ "A free Palestine, free from the river to the sea," *The Uprooted Palestinians*, 24 September 2011, <http://uprootedpalestinians.blogspot.co.il/2011/09/free-palestine-free-from-river-to-sea.html>

¹⁰ ראיון עם וליד אל-עמרי, שודר בערוץ 9 בטלוויזיה, 16 בספטמבר 2012.

פראעין, הועמד לדין באשמת "הסתה לרצח הנשיא".¹¹ בהמשך שחרר בית משפט מצרי את עקאשה בערבות ולאחר מכן פסק כי הוא זכאי.

בעוד שבמישור הממשלתי והביטחוני מתפתחים יחסי ישראל-ערב באותו קצב כמו לפני המהפכות, נבקעו סדקים ראשונים בחומת האיבה כלפי ישראל, שנראתה בלתי שבירה, בחברה האזרחית במדינות ערב. ארגונים ישראליים נתנו סיוע הומניטארי לפליטים סוריים בירדן, בעוד שחברי כנסת הצליחו לקשור קשרים עם ראשי אופוזיציה סוריים הנמצאים בסוריה ומחוצה לה. בשנת 2012 הגיע מספר שיא של אמנים, סופרים וקולנוענים ממרוקו,¹² תוניסיה¹³ ואלג'יריה¹⁴ לבקר בישראל, למרות איומים, הפחדות וחרמים. משלחת רשמית ממרוקו ביקרה בישראל באפריל 2012, לראשונה מאז שנת 2000¹⁵ והתקיימו מספר ביקורים בלתי רשמיים של אנשי עסקים ואישים פוליטיים מצריים. חוגים אסלאמיים ולאומניים קיצוניים בארצות האמורות גינו את המבקרים, כמובן, וכמה מהם נודו על ידי איגודי סחר וכיוצא בזאת. אך עצם העובדה שביקורים כאלה קרו, למרות התחזיות הקודרות, הוא בעל חשיבות רבה. ומעניין שמאז תחילת שנת 2011 חלה דווקא עליה במספר האזכורים החיוביים של ישראל בעולם הערבי.¹⁶ בסוריה, למשל, צעקו הפליטים הזועמים כי "אפילו ישראל לא טובחת כל כך הרבה סורים כמו בשאר אל-אסד".¹⁷

לכן, על ישראלים המעוניינים להגיע לתקשורת הערבית לשקול גם את השימוש במדיה חברתית בשפה הערבית, היינו הבלוגוספירה, פייסבוק וטוויטר. ברמה פרטנית יותר, ניתן לזהות בקלות בלוגרים משפיעים (חלקם עיתונאים מקצועיים וחלקם לא) ואף לפנות אליהם ישירות או באמצעות צד שלישי. במקביל, ייתכן שיהיה קל בהרבה להגיע לכלי תקשורת שבסיסם במפרץ הפרסי (או עוד יותר טוב, כלי תקשורת מהמפרץ שבסיסם בלונדון, כגון העיתונים אל-ערביה שבבעלות סעודית, אל-שרק אל-אוסט ואל-חיאת, בנוסף לערוץ אל-ג'זירה).

לאחר נפילתו הדרמטית של משטר מובארכ, ברור לרבים במדינות המפרץ שישראל היא גורם קבוע ויציב באזור, הן מבחינה ביטחונית והן כלכלית, ובהינתן החשש המשותף מהגמוניה איראנית, ניתן לטפח את היחסים איתה עוד יותר. לאחרונה פרסמו רבים מהעיתונאים וערוצי הטלוויזיה במפרץ (כולם בבעלות המדינות או סוכני כוח המקורבים למשטר) ראינות עם נציגים ישראליים, ובהם ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר החוץ אביגדור ליברמן. העיתון הסעודי המקוון אילאף פרסם במשך למעלה משלוש שנים את זיכרונותיו של פרופ' שמואל מורה מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

נראה כי במדינות הפוסט-מהפכניות עשוי להיות קל יותר לישראלים ליצור קשרים עם כלי התקשורת החדשים, בעוד שבמדינות המפרץ המסורתיות – בהן האינטרנט נתון למגבלות קשות ולצנזורה – יש לפנות לאמצעי התקשורת המסורתיים. זאת ועוד, יש להתייחס אל התקשורת הערבית-הישראלית, הנהנית כיום מיחסים משופרים עם העולם הערבי הרחב, כמתווכת ושותפה ביוזמות תקשורתיות אפשריות בין ישראל לעולם הערבי.

¹¹ "אמצעים נגד העיתונות: גינויים למורסי המצרי על צנזורה", *רוסיה היום* (ערוץ טלוויזיה), 18 באוגוסט 2012, <http://rt.com/news/press-crackdown-egypt-mursi-996/>

¹² www.haifaff.co.il/eng/Movie%20Info.php?id=6185

¹³ Elhanan Miller, "Exiled Tunisian filmmaker comes to Tel Aviv," *Times of Israel*, 8 June 2012, www.timesofisrael.com/tunisian-filmmaker-i-used-to-believe-in-boycotts-but-no-longer-do/

¹⁴ איתמר אייכנר, "סופר אלג'יראי סובל מחרם", *YnetNews*, 24 ביולי 2012, www.ynetnews.com/articles/0.7340.L-4259415.00.html

¹⁵ "Official Moroccan delegation visits Israel," אל-רסאלה, צוטט ב- Elder of Ziyon, 15 באפריל 2012, <http://elderofziyon.blogspot.co.il/2012/04/official-moroccan-delegation-visits.html>

¹⁶ Abdulateef Al-Mulhim, "Arab spring and the Israeli enemy," *Arab News*, 6 October 2012, www.arabnews.com/arab-spring-and-israeli-enemy

¹⁷ קסניה סבטלובה, "מה יקרה בסוריה?", *Slon.ru*, 28 באפריל 2011, http://slon.ru/world/chto_budet_s_siriy-587496.xhtml

מסקנות

עד היום ממשיכים האקדמיה, התקשורת ומכוני המחקר הישראליים לנתח את האירועים חסרי התקדים של האביב הערבי בעיקר לפי הקווים הביטחוניים הידועים, כאשר הם מטפחים את החרדות וחוסר הביטחון של הציבור. למרות שעוד מוקדם להגיע למסקנות סופיות, כבר ברור שלעת עתה האביב הערבי לא שינה באופן מהותי את אופי היחסים בין המשטרים הערביים לישראל, בעוד שהכיסוי השלילי של ישראל בתקשורת הערבית ירד פלאים.

השינויים בעולם הערבי פתחו צהרים קטנים של הזדמנות ואפשרו לשחקנים חדשים בזירה הערבית להעריך מחדש את אפשרות היחסים עם כמה מחוגי החברה והממשלה הישראלית. צהרים אלה הם הזדמנויות שאסור להחמיץ. יש לחפש גם הזדמנויות חדשות כדי להפיק תועלת מרבית מהגמישות שתקופת השינוי הנוכחית מאפשרת. שחקנים רבים בעולם הערבי – כגון ראשי האופוזיציה הסורית הנוכחית, פוליטיקאים ממדינות המפרץ, סופרים, עיתונאים וקולנוענים – מוכנים כיום לחפש אפשרויות והזדמנויות חדשות. אך רק מיעוט קטן מוכן להודות בקשרים עם ישראל ולעמוד בפני הביקורת הזועמת, היות שהחוגים האנטי-ישראליים חשים גם הם יתר חופש לפעול בהעדר מרכז כוח חזק. התקפות על ליברלים והתנקשויות בהם אינם דבר חדש בעולם הערבי,¹⁸ אך כעת אותם יחידים המבקשים לקדם פיוס עם ישראל עלולים לסבול יותר מאלימות פיזית.

יש לנצל את התקופה הנוכחית כדי ליזום ולחפש באופן פרטי הזדמנויות חדשות לקשרים ויחסים. ובאשר לכיסוי האביב הערבי והשלכותיו בתקשורת הישראלית, לציבור הישראלי הזכות לדעת יותר על האירועים המתפתחים בחברות הערביות הפוסט-מהפכניות, כדי לגבש את דעתו האישית עליהם. ניתן לעשות זאת על ידי מתן מקום נרחב יותר בכלי התקשורת הישראליים לראיונות, מאמרי דעה ופרשנויות שמאירים זוויות חדשות ושמשיעים נימות אחרות. הן הציבור הרחב והן הממסד הפוליטי בישראל זקוקים לשמוע קולות חדשים וגישות חדשות.

¹⁸ ששון סומך, "זיכרונות ממחפז", הארץ, 22 באפריל 2011,

<http://www.haaretz.com/weekend/week-s-end/memories-of-mahfouz-1.357582>